

Role of Cyber Regulations for Protection of Citizenship Rights in the Light of Human Rights (Focusing on Third Generation)

Ali Gholamalipour¹

Abstract

Cyberspace due to providing the ground for reception and transmission of information in the shortest time and facilitation of search and acquisition of information has a specific relationship with citizenship rights. This space can have a double function: on the one hand it can provide an opportunity for protection of citizenship rights and on the other hand, it is a possible threat for it. Thus, we need to adopt certain regulations, rules and procedures for ensuring the security of cyberspace. Undoubtedly, these regulations are not irrelevant to citizenship rights in cyberspace. In the current essay using a descriptive and analytic method we seek to know how the adopted regulations of cyberspace can be effective in the protection of human rights. To this end, the regulations at issue are studied in view of their compatibility with the codes of human rights particularly in the third generation. According to the conducted studies, the cyber regulations can play an effective and considerable role in the protection of human rights if they are compatible with the codes and measures of human rights.

Keywords

Cyberspace, Cyber Regulations, Citizenship Rights, Human Rights, Third Generation

Please cite this article as: Ghulamaliipour A. Role of Cyber Regulations for Protection of Citizenship Rights in the Light of Human Rights (Focusing on Third Generation). *Iran J Med Law* 2018; 12(46): 155-176.

---

1. Assistant Professor of Payame Noor, Tehran, Iran.

Email: aligholamalipour@gmail.com

Original Article Received: 6 May 2018 Accepted: 15 September 2018

نقش مقررات سایبری جهت صیانت از حقوق شهروندی در پرتو حقوق بشر (با تأکید بر نسل سوم)

علی غلامعلی‌پور^۱

چکیده

فضای سایبری به دلیل فراهم‌سازی شرایط دریافت و انتقال اطلاعات در مدت کوتاه و تسهیل جستجو و دستیابی به اطلاعات، رابطه ویژه‌ای با حقوق شهروندی دارد. این فضا می‌تواند کارکرد دوگانه‌ای داشته باشد: از یک طرف می‌تواند فرصتی باشد برای صیانت از حقوق شهروندی و از سوی دیگر، تهدیدی احتمالی برای آن است. از این رو ضرورت دارد که قوانین، مقررات و شیوه‌های خاصی برای ایجاد امنیت فضای سایبری وضع و پیش‌بینی گردد. بدون تردید این مقررات بی‌تأثیر با حقوق شهروندی در فضای سایبری نیست. در این نوشتار که به روش توصیفی و تحلیلی می‌باشد، به بررسی این مسأله پرداخته شده است که مقررات تنظیم‌شده در خصوص فضای سایبری چگونه می‌تواند در صیانت از حقوق بشر مؤثر باشد. بدین منظور مقررات مورد بحث از حیث انطباق با موازین حقوق بشر خصوصاً در نسل سوم مورد بررسی قرار گرفته‌اند. بر اساس مطالعه انجام‌شده مقررات سایبری در صورتی که منطبق با موازین و معیارهای حقوق بشر باشند، می‌توانند در صیانت از حقوق شهروندی نقش مؤثر و قابل ملاحظه‌ای داشته باشند.

واژگان کلیدی

فضای سایبری، مقررات سایبری، حقوق شهروندی، حقوق بشر، نسل سوم

۱. استادیار، دانشگاه پیام نور تهران، تهران، ایران.

Email: aligholamalipour@gmail.com

نوع مقاله: پژوهشی تاریخ دریافت مقاله: ۱۳۹۷/۲/۱۶ تاریخ پذیرش مقاله: ۱۳۹۷/۶/۲۴

مقدمه

تحولات اجتماعی و فناوری همواره با حقوق افراد، از جمله حقوق شهروندی، ارتباط نزدیکی دارد. فضای سایبری را می‌توان نتیجه تحولات و پیشرفت فناوری دانست که بستر جدیدی را برای زندگی فراهم کرده است. فناوری و رشد سایبری علی‌رغم داشتن جنبه‌های مثبت فراوان، مخاطراتی را نیز در پی داشته است، در این فضا بسیاری از افراد، روابط خود را در حوزه‌های مختلف شکل و توسعه می‌دهند. ساده‌ترین فعالیت‌های انسانی، از گفتگو گرفته تا تعاملات پیچیده، مثل معاملات می‌تواند در این پهنه انجام شود. همین امر، باعث شده است تا این فضا از یک طرف مورد استقبال قرار گیرد و از طرفی دیگر، باعث نگرانی گردد.

وقوع مسائل جدید و حساس در فضای سایبری لزوم بازنگری در قواعد حقوقی داخلی و بین‌المللی را غیر قابل انکار ساخته و باعث شده است تا دولت‌ها جهت صیانت از حقوق افراد در فضای سایبری قواعدی را تنظیم نمایند. از سوی دیگر، این فضا می‌تواند در تحقق و ارتقای حقوق بشریت، به ویژه حقوق نسل سوم، تأثیرگذار باشد.

هدف از این پژوهش تبیین مفهوم حقوق شهروندی، شناسایی قوانین و مقررات بین‌المللی و داخلی مرتبط با صیانت از این حق، در فضای سایبری می‌باشد و مهم‌ترین پرسش ما در این پژوهش این است که بر اساس موازین حقوق بشر تأثیر و نقش مقررات سایبری در صیانت از حقوق شهروندی تا چه میزان است؟ برای پاسخ به این سؤال به اثرگذاری فضای سایبری بر نسل سوم حقوق بشر و خلأهای قانونی و چالش‌های موجود در آن می‌پردازیم.

فضای سایبر

لغت سایبر نخستین بار در سال ۱۹۴۸ توسط نوربرت وینر (Norbert Wiener) با واژه سایبرنتیک در کتاب «کنترل در ارتباط بین حیوان و ماشین» به کار برده شد. سایبرنتیک را می‌توان علم مطالعه و کنترل مکانیزم‌ها در سیستم‌های انسانی، ماشینی و رایانه‌ها دانست. در واقع برای فضای مجازی جایگزین محیط زیست شده است. در اوایل سال ۱۹۸۰ ویلیام گیبسون (William Gibson) نویسنده داستان‌های علمی - تخیلی گام‌های بعدی را برای ترویج و توصیف این فضا برداشت و واژه «فضای سایبری» را نخستین بار در سال ۱۹۸۴ به

کاربرده است، البته در تعریف ارائه شده ابهاماتی وجود دارد، ولی در توصیف خود بر پیچیدگی این فضا تأکید می‌ورزد (۱).

فضای سایبری در عالم واقع مکانی را اشغال نمی‌کند و این فضا از طریق کامپیوتر و وسایل مخابراتی و ارتباطی شکل می‌گیرد. در تعریف فضای سایبری یک تعریف حداکثری است که معتقد است این فضا محیط‌های اختصاصی الکترونیکی را دربر می‌گیرد، یعنی به کلیه اطلاعاتی مربوط می‌شود که در کامپیوترهای شخصی افراد است بدون این که لزوماً به شبکه ارتباطی متصل باشد (۲) که این مقوله از حیثه مقاله حاضر خارج است، اما تعریف دیگر محیط‌های مستقل رایانه‌ای است، به عبارت دیگر امکان انعکاس هر آنچه در دنیای واقعی وجود دارد، از قبیل تمام اطلاعات راجع به روابط افراد، فرهنگ‌ها، ملت‌ها و کشورها به شیوه‌های مجازی در این فضا وجود دارد (۳) و در دسترس استفاده‌کنندگان و کاربران است و از طریق رایانه، اجزای آن و شبکه‌های بین‌المللی به هم مرتبط هستند. به عبارتی فضای سایبری مجموعه از ارتباطات درونی انسان‌ها از طریق رایانه و مسائل مخابراتی بدون در نظر گرفتن جغرافیای فیزیکی گفته می‌شود (۴). بنا بر آنچه گفته شد، فضای سایبری محدود به رایانه و اینترنت نیست. می‌توان گفت فضای سایبری عبارت است از فضایی نوین که با ترکیب سخت‌افزار، نرم‌افزار و فناوری ارتباطی مخابراتی یا ماهواره‌ای ایجاد می‌شود و بستر انجام بسیاری از امور زیست انسانی است و حقوق سایبری مسائل حقوقی مربوط به استفاده از این فضا را بیان می‌دارد و فعالیت‌های انسانی در این فضا را نظم می‌بخشد (۱).

حقوق شهروندی

برای ارائه تعریفی از حقوق شهروندی لازم است تا ابتدا مفهوم شهروند مشخص شود. افراد انسانی با یک قرارداد اجتماعی جذب جامعه می‌شوند. به عبارت دیگر، دست‌کم با یک مبنای نظری نوعی قرارداد اجتماعی مفروض شد که به کمک ایده رضایت مستتر در آن می‌توانست توضیح دهد که چگونه فرد جذب جامعه می‌شود و چگونه در برابر جامعه مورد حفاظت قرار می‌گیرد (۵). علقه مستحکمی که به طور سنتی همیشه در نظریات شهروندی میان تابعیت و برخورداری از حقوق وجود دارد، بیانگر این است که فرد در یک قرارداد اجتماعی رضایت می‌دهد تابع یک جامعه شود و در مقابل، دسته‌ای از منافع و امتیازات در قالب حق‌ها برای وی

تضمین گردد. بر این اساس برخی قائل به این هستند که میان حقوق شهروندی و تابعیت رابطه‌ای مستقیم وجود دارد، هرچند این ملاک خیلی قابل توجیه نیست، مثلاً مکتب حقوق طبیعی ملاک قوانین و قواعد حقوق شهروندی را تنها واقعیات عینی می‌داند مکتب حقوق عقلی تنها دستورات عقل عملی را ملاک حقوق و قانون شهروندی قرار می‌دهد، مکتب حقوق پوزیتویستی قانون و حقوق شهروندی را دارای ماهیتی صرفاً قراردادی و اعتباری می‌داند مکتب حقوق اسلام، قواعد حقوق شهروندی را دارای ماهیتی دورویه و مزدوج می‌داند، یعنی دارای ماهیتی «اعتباری - واقعی» است، اعتباری است از آن جهت که متعلق جعل و اراده خداوند قرار گرفته و واقعی است، از آن جهت که اراده تشریحی الهی همسوی با اراده تکوینی اوست و در نتیجه قوانین اسلام در تبیین حقوق شهروندی مبتنی بر واقعیات و مصالح و مفاسد نفس الامری است نظر به خاستگاه نظری حقوق بنیادین بشر، دیگر نمی‌توان و نباید برخی از حقوق حیاتی شهروندی را بر پایه طبقه، نژاد، قومیت، جنس، مذهب و... از عده‌ای طلب کرد، بلکه بهره‌مندی از حقوق شهروندی، به مثابه برخورداری از یک هویت ملی مشترک یا استقرار در یک محیط جغرافیایی - سیاسی نیست. به تعبیر دیگر این عقیده که شهروند باید بخش اعظم زندگی خود را در یک کشور صرف کند و تنها در یک هویت ملی مشترک سهیم باشد، کم‌کم با توجه توسعه فناوری و ارتباطات، اعتبار خود را از دست می‌دهد و به جای آن هویت‌های جمعی مبنای خاص خود را جهت حقوق شهروندی طلب می‌کند (۶).

واژه شهروند در ادبیات فارسی واژه‌ای نوین است. در فرهنگ روز سخن، شهروند به معنی اهل یک شهر یا یک کشور (۷) و در فرهنگ فارسی امروز، شهروند را کسی که اهل یک شهر یا کشور باشد و از حقوق متعلق به آن برخوردار می‌شود (۸)، تعریف نموده‌اند. در فرهنگ علوم سیاسی شهروند این‌گونه تعریف شده است: کسی که از حقوق مدنی یا امتیازات مندرج در قانون اساسی یک کشور برخوردار است (۹). به نظر می‌رسد تعاریف ارائه‌شده کم‌تر به جنبه حقوقی حقوق شهروندی توجه داشته‌اند. از این رو لازم است تا در پرتو تعاریف ارائه‌شده، تعریفی ارائه گردد که بتواند جنبه‌های حقوقی را نیز شامل شود.

همچنین برخی نیز حقوق شهروندی را مجموعه حقوق و تکالیفی می‌داند که فرد به خاطر زیست در یک جامعه از آن برخوردار می‌شود و شامل حقوق مدنی و سیاسی، اقتصادی و اجتماعی و فردی می‌باشد و چگونگی رابطه بین مردم، دولت و مؤسسات و نهادهای مختلف را

تنظیم و حقوق و تکالیف آن‌ها را در برابر یکدیگر تنظیم می‌نماید (۱۰). حقوق شهروندی را می‌توان مجموعه حقوق و تکالیفی دانست که به اعتبار رابطه تابعیتی فرد با دولت در زندگی اجتماعی به افراد انسانی تعلق می‌گیرند.

حقوق بشر و نسل سوم آن

حقوق بشر اساسی‌ترین و ابتدایی‌ترین حقوقی است که هر فرد به طور ذاتی، فطری و به صرف انسان بودن از آن بهره‌مند می‌شود، صرف انسان بودن بدون در نظر گرفتن ویژگی‌های عرضی آن معیار حقوق بشر است. در ماده ۱ اعلامیه جهانی حقوق بشر مقرر شده است: «همه افراد بشر آزاد به دنیا می‌آیند و از لحاظ حیثیت و حقوق برابرند. همه دارای عقل و وجدان می‌باشند و باید نسبت به یکدیگر با روح برادری رفتار کنند.» تاکنون مطابق با تحولات جهانی سه طبقه یا نسل حقوق بشر به رسمیت شناخته شده‌اند، نسل اول همان حقوق مدنی و سیاسی است، مثلاً آزادی بیان، آزادی مذهب و عطف به ماسبق نشدن قوانین و نسل دوم حقوق اقتصادی - اجتماعی و فرهنگی است، مانند حق برخورداری از آموزش و پرورش، حق بر کار و حق بهره‌مندی از مراقبت‌های بهداشتی و نسل سوم که ماهیت جمع‌گرایانه دارد (۱۳). از نظر برخی از نویسندگان، نسل سوم حقوق بشر یا حقوق همبستگی، ریشه در ماده ۲۸ اعلامیه جهانی حقوق بشر دارد که بر اساس آن: «هر کس حق دارد برقراری نظم را بخواهد که از لحاظ اجتماعی و بین‌المللی، حقوق و آزادی‌هایی که در اعلامیه ذکر گردیده است، تأمین و آن‌ها را اعمال نماید.» این حقوق شامل حق بر توسعه، حق بر صلح، حق بر محیط زیست سالم و حق بر میراث مشترک بشریت می‌شود (لازم به ذکر است که امروزه از نسل چهارم حقوق بشر نیز با عنوان اخلاق زیستی سخن گفته می‌شود. ارتباط اخلاق زیستی با حقوق بشر و قرار گرفتن آن به عنوان یکی از نسل‌های حقوق بشر باعث شده که اصول اخلاقی همچون کرامت انسانی، عدالت و استقلال در اسناد الزام‌آور حقوق بشری قرار گیرند (۱۴).

فضای سایبری و حقوق بشر

حقوق بشر و فضای سایبر هر دو بر یکدیگر اثرگذارند و فضای سایبر معادلات حقوق بشر در فضای واقعی را متحول ساخته و این امر بازنگری در نظام حقوق بشر را ضروری می‌سازد (۱۵)،

اگرچه تا بازننگری در نظام حقوق بشر سنتی باید به آن قواعد احترام گذاشت، همان‌گونه که کشورهای شرکت‌کننده در اجلاس جهانی جامعه اطلاعاتی به لزوم اعمال قواعد مندرج در اعلامیه جهانی حقوق بشر در فضای سایبری تأکید ورزیده‌اند (۱۶).

بنابراین فضای سایبر همانطور که می‌تواند در توسعه و پاسداشت حقوق افراد در زمینه ارتباطات و آزادی‌ها نقش مؤثری ایفا نماید و ابزار مناسب اطلاع‌رسانی در راستای اعمال دموکراسی و آزادی برای حکومت‌های مردم‌سالار باشد، می‌تواند نقش منفی نیز داشته باشد. در فضای فیزیکی نقض حقوق بشر در یک کشور تنها اثر مستقیم بر شهروندان همان کشور دارد، در حالی که در فضای مجازی نقض حقوق بشر می‌تواند شهروندان جامعه جهانی را تحت تأثیر قرار دهد و حقوق آنان را تضییع نماید. در اسناد حقوق بشری نیز میان حقوق فردی و جمعی تفکیک صورت گرفته است و به فرد توجه ویژه شده است. در عین حال، اجرای این حقوق و حمایت از آنان در هر فضایی همواره مورد حمایت می‌باشد. فضای سایبر که به سمت ایجاد شهروند جهانی و هویت جمعی انسانی سیر می‌کند، حمایت جمعی را می‌طلبد. پیشرفت روزافزون فناوری فضای سایبر زمینه‌هایی جدیدی را برای نقض حقوق بشر فراهم می‌سازد که حقوق بشر سنتی نمی‌تواند پاسخگو باشد، چراکه توان رقابت در سرعت تحول‌پذیری با فناوری فضای سایبری را ندارد. مضاف بر این‌که برخی از الزامات حقوق بشر سنتی قابل اعمال در فضای فیزیکی نمی‌توانند بدون انطباق با ماهیت و فضای سایبری اعمال شوند (۱۵). از این رو پاسداشت حقوق اساسی و اهمیت جریان آزاد اطلاعات برخط، ضرورت همگام‌سازی قواعد حقوق بشری با فراگیر شدن فضای سایبری را اجتناب‌ناپذیر می‌سازد. نسل سوم حقوق بشر که حقوق همبستگی یا جمعی خوانده می‌شود و به نوعی عامل ارتباط با نسل‌های اول و دوم می‌باشد، در این بین حائز اهمیت است. بنابراین رابطه دوسویه‌ای میان نسل سوم حقوق بشر و فضای سایبری وجود دارد که می‌تواند تأثیرپذیری و تأثیرگذاری این دو مفهوم را تحت تأثیر قرار دهد.

اثرگذاری فضای سایبر بر نسل سوم حقوق بشر

در این قسمت به بررسی این موضوع پرداخته می‌شود که استفاده و توسعه فضای سایبر چه تأثیری بر نسل سوم حقوق بشر دارد و بهره‌مندی مؤثر از این فضا تا چه حد بر صیانت از حقوق

شهروندی مؤثر است؟ بدین منظور ابتدا حقوق شهروندی در فضای سایبری در پرتو حق بر توسعه مورد بحث قرار می‌گیرد، سپس حقوق شهروندی در فضای سایبری در پرتو حق بر صلح و در نهایت حقوق مزبور در پرتو حق بر محیط زیست سالم مورد بحث قرار می‌گیرد. همچنین حقوق مزبور در پرتو میراث مشترک بشریت بحث می‌گردد.

۱- حقوق شهروندی در فضای سایبری در پرتو حق بر توسعه

توسعه حقوق بشر مستلزم توسعه در تمامی زمینه‌ها اعم از مدنی، سیاسی، اقتصادی و اجتماعی است و شفافیت، پاسخگویی، مشارکت، عدم تبعیض و انصاف از معیارهای حق توسعه است و از این منظر می‌توان گفت تحقق تمام حقوق بشر را موجب می‌گردد. گسترش فناوری اطلاعات و ارتباطات از طریق توسعه ارتباطات بین مردم سراسر دنیا و تبادل اطلاعات زمینه را برای ارتقای سطح آگاهی مردم فراهم کرده و موجب توسعه دانش بشری و بالطبع توسعه حقوق بشر و رفاه اقتصادی افراد جامعه می‌گردد و حق بر توسعه حق بر ارتباطات را نیز شامل می‌گردد، اگرچه به تازگی از جانب برخی حقوقدانان، حق بر ارتباطات به عنوان حق مستقل و به عنوان نسل چهارم حقوق بشر مطرح شده است. از این منظر و از آنجا که حق بر توسعه در ترویج و توسعه فضای سایبر نقش به‌سزایی دارد، همان‌گونه که در بند ۲ ماده ۶۶ موافقت‌نامه تریپس ذکر و به عنوان کدهای رفتاری انتقال فناوری سازمان تجارت جهانی شناخته شده، دولت‌ها ضمن فراهم‌سازی امکانات لازم برای رفاه و آسایش افراد جامعه ملزم به انتقال فناوری نوین به کشورهای در حال توسعه و کم‌تر توسعه‌یافته هستند تا آن‌ها قادر به ایجاد یک مبنای فناورانه پایدار و مناسب شوند (۱۵). بنابراین یکی از جلوه‌های حق بر توسعه که در قطع‌نامه ۳۳۸۴ مجمع عمومی سازمان ملل ذکر گردیده، ارائه فناوری‌های اطلاعات به مردم است و فناوری‌های ارتباطی نظیر نرم‌افزارهای چت باید در اختیار شهروندان قرار گیرد که این حق به عنوان یکی از مصادیق نسل سوم حقوق بشر در کنار حق بر صلح، حق بر محیط زیست، استفاده از میراث مشترک بشریت به‌فربه‌تر شدن و توسعه فضای سایبر می‌انجامد و در قطع‌نامه ۱۹۷۱ با اشاره به نقش کامپیوتر در توسعه اعلام شده که بهره‌برداری در سطح جهانی از کامپیوتر و فناوری‌های کامپیوتری پیشرفت‌های اقتصادی و اجتماعی را تسریع می‌بخشد و دسترسی به ارتباطات فاصله شمال و جنوب را از بین می‌برد (۱۵). به این ترتیب، فضای سایبری می‌تواند در

اجرا و ارتقای حق بر توسعه نقش داشته باشد. در عین حال، از ملزومات تحقق حق بر توسعه نیز گسترش و ارتقای فضای سایبری است.

۲- حقوق شهروندی در فضای سایبری در پرتو حق بر صلح

فراگیرشدن فضای سایبری در سراسر جهان با تسهیل و تسریع ارتباطات اشخاص در حوزه‌های مختلف از یک طرف موجب ارتقای رفاه عمومی شده و از طرف دیگر با انقلابی که در فناوری اطلاعات صورت گرفته، مرزها در هم نوردیده و دولت‌ها و اشخاص اعم از حقوقی و حقیقی با تهدیداتی مواجه شده‌اند و این وظیفه دولت‌هاست که با وضع قوانین و نظارت بر آن اطمینان حاصل کنند که شهروندان با همدیگر و نیز در سطح گسترده‌تر می‌توانند از این فناوری نوین بهره‌مند گردند و تا زمانی که سیستم‌های امنیتی، نظارتی و قوانین حاکم بر این فضا شکل نگیرد، قطعاً فضای سایبری نمی‌تواند فضای امنی برای دولت‌ها و اشخاص باشد و دولت‌ها با تهدیدهای رو به رشد و فزاینده سایبری مواجه شده و علاوه بر این که حقوق مادی و معنوی شهروندان به طور فردی و یا گروهی با جرائمی از قبیل سرقت و نقض حریم خصوصی مورد خدشه واقع می‌شود، با دستیابی مجرمان به اطلاعات مهم نظامی و اطلاعات حیاتی و مهم، زیرساخت‌های ملی و منافع اقتصادی، صلح و امنیت کشورها و بین‌المللی مورد تهدید قرار می‌گیرد (۲۰).

با توجه به این که فضای سایبر پتانسیل زیادی دارد تا عرصه جنگ‌های اطلاعاتی شود (۱۵). امروزه حملات سایبری همچون حملات تروریستی جامعه بشری را تهدید می‌کند حملاتی که هیچ مرز سنتی نمی‌شناسد و حملات ویروسی به پایگاه‌های نظامی امنیتی، موجب بروز جنگ در فضای غیر سایبری و واقعی خواهد شد. تهدید جنگ سایبری تهدید مختص به آینده نیست و قبلاً نیز صورت پذیرفته، اگرچه مختصات تمام‌عیار جنگ را نداشته، ولی امنیت کشورها را به خطر انداخته و ورود خسارت سهمگینی را موجب شده است، از جمله عملیات طوفان صحرا ۱۹۹۱ و انفجار خطوط لوله گاز شوروی در سال ۱۹۸۲ که آمریکا با استفاده از یک نرم‌افزار و سرقت کد، موجب بروز چنین حادثه‌ای شد. در سال ۲۰۰۷ حمله به شبکه‌های دولتی و خصوصی دولت استونی زنگ خطری بود که باعث گردید بقیه دولت‌ها به حمله سایبری به عنوان مسأله امنیت ملی بنگرند و بپذیرند که حمله سایبری دولت‌های دیگر را نیز با تهدید مواجه کرده و می‌تواند بحث دفاع جمعی را ایجاب کند. در قضیه استونی این سؤال مطرح شد

که حملات سایبری صورت گرفته می‌تواند موجب توسل به بند ۵ پیمان آتلانتیک شمالی شود که مقرر می‌دارد در صورت وقوع حمله نظامی علیه یک یا چند کشور عضو اروپا یا آمریکا شمالی به عنوان حمله به تمام کشورهای عضو تلقی و حق دفاع را مجاز می‌دارد؟ اما واقعیت امر ثابت می‌نمود که مقررات بین‌المللی موجود نه کشورهای عضو پیمان آتلانتیک شمالی و نه سایر کشورها را مجاز به دفاع نمی‌داند و ضروری است که با توجه به تحولات صورت گرفته در پی فناوری‌های نوین ارتباطی و اطلاعاتی در قواعد و مقررات حقوق بین‌الملل سنتی در خصوص اتخاذ حمله نظامی در برابر تهدیدهای سایبری، تدابیر دسته جمعی و تجدید نظر صورت گیرد (۱۸).

در حقوق بین‌المللی سنتی قواعد بشردوستانه مبتنی بر اصول، از جمله اصل ضرورت، اصل تفکیک و اصل تناسب می‌باشد. در جنگ سایبری وقتی حمله صورت می‌گیرد تا زمانی که توسط امنیت شبکه و سربازان سایبری ردیابی نشود و به مستندات دست نیابد، هیچ کس نمی‌داند این حمله از کجا منشأ گرفته است و مسأله بعدی این است که مشخص شود آیا این افراد رزمندگان نظامی هستند یا شهروندان عادی یک دولت؟ در جنگ سایبری باید روشن گردد حمله به سیستم‌های ارتباطی و تخریب زیرساخت‌هایی که به بیمارستان‌ها و بخش‌های خصوصی تعلق دارد به منزله حمله به غیرنظامیان هست که در کنوانسیون ژنو مورد حمایت واقع شده‌اند و یا این که تخریب این زیرساخت‌ها با اهداف نظامی قابل توجیه حقوقی است؟ و همچنین مشخص گردد این که سربازان سایبری باید نمادهای قابل تمایز و نشانه خاصی داشته باشند؟ و نیز اقدامات چه اشخاصی اقدامات دولت محسوب می‌شود؟ و اعمال خشونت و زور که از خصلت‌های مخاصمه است در فضای مجازی چه مصداقی دارد؟ و چه همکاری‌های بین‌المللی لازم می‌باشد؟ و جواب این سؤالات بر اساس موافقت‌نامه‌های بین‌المللی موجود و اصول مندرج در منشور تقریباً غیر ممکن است و با توجه به تحولات ناشی از فناوری‌های نوین اطلاعاتی و ارتباطی و خطرات جدیدی که جامعه بین‌المللی را تهدید می‌کند، ضرورت دارد بازنگری در منشور ملل متحد صورت پذیرد و قواعد مندرج در منشور متناسب با نیازهای فعلی بشر و مقابله با تهدیدهایی باشد که جامعه بین‌المللی با آن مواجه شده است و نیز ضروری است که در این خصوص بررسی‌هایی صورت گرفته و توافقاتی حاصل شود و در درجه اول تعریفی از جنگ سایبری ارائه گردد و مکانیزمی برای جغرافیای سایبری، حملات سایبری و دفاع دسته جمعی

در نظر گرفته شود و مشخص شود آیا حمله سایبری حمله مسلحانه محسوب می‌شود که باعث اعمال ماده ۵۱ منشور و دخالت شورای امنیت گردد؟ بدیهی است امروز جامعه بین‌المللی از دنیای متمرکز بر جنگ به دنیای متمرکز بر چانه‌زنی و مذاکره تبدیل شده است و تحولات فناوری موجب می‌گردد که کشورهای عضو سازمان ملل نسبت به مقررات بین‌المللی حاکم بر دولت‌ها بازنگری نموده و مقرراتی وضع نمایند که بتواند پاسخگوی جامعه امروز بشری گردد و شهروندان در فضای امن و عاری از تهدید و خشونت بتوانند از فرصت‌های موجود در این فضا بهره‌مند گردند. علاوه بر آنچه گفته شد، فضای سایبری می‌تواند در ترویج حق بر صلح نقش داشته باشد و ابزار مناسبی برای آشنایی شهروندان با این حق و همچنین ارتقای نقش کاربران در تحقق این باشد. در عین حال، نباید این واقعیت را نیز نادیده گرفت که همین ابزار می‌تواند به عنوان عاملی علیه صلح نیز مورد استفاده قرار گیرد، به ویژه آن‌که می‌تواند برای تحریک به جنگ یا مطالب تنفرآمیز نیز کمک کند. بر این اساس، تنظیم رفتار کاربران در فضای مجازی می‌تواند در تحقق حق بر صلح مؤثر باشد.

۳- حقوق شهروندی در فضای سایبری در پرتو حق بر محیط زیست سالم

در ماده یک اعلامیه استکهلم ضمن تأکید بر برابری انسانی، تأکید می‌کند که حفاظت و بهبود محیط زیست برای نسل‌های حاضر و آینده از وظایف انسان است، لذا در این بیانیه حق داشتن محیط زیست سالم را مثل آزادی و برابری از حقوق بنیادین می‌داند. حمایت از بهسازی محیط زیست و داشتن محیط زیست سالم از ملزومات حفاظت از حیات و زندگی انسان و تداوم نسل بشر است و عدم توجه به وضعیت محیط زیست تهدیدی جدی برای بقای نوع بشر بوده و در معرض انقراض نابودی قرار می‌دهد. حق بر محیط زیست سالم شامل حقوقی نظیر حق دسترسی به اطلاعات زیست‌محیطی، حق مشارکت در اتخاذ تصمیم راجع به مسائل زیست‌محیطی، حق بر آموزش مسائل زیست‌محیطی و حق مطالبه خسارات ناشی از تخریب محیط زیست و دسترسی به مراجع اداری و قضایی می‌باشد (۲۱) که با توجه به تحولات صورت گرفته نقش فضای سایبری در دسترسی شهروندان به اطلاعات زیست‌محیطی و آموزش مسائل زیست‌محیطی از سوی متولیان این امر در فضای سایبری بسیار حائز اهمیت می‌باشد. در فضای سایبری ممکن است از طریق وبسایت یا ارتباطات ایمیلی نسبت به فروش حیات وحش اقدام شود (۲۲). بنابراین نه تنها در مورد انسان، بلکه در مورد حیوانات نیز فضای سایبری می‌تواند

تأثیرگذار باشد. فضای سایبری می‌تواند به عنوان ابزاری جهت بسیج افکار عمومی در حمایت از محیط زیست باشد. همچنین موارد نقض حقوق محیط زیست نیز می‌تواند از این طریق به اطلاع عموم رسانده شود. در نهایت فضای سایبری می‌تواند نقش مهمی در تحقق حق بر محیط زیست، به روش‌های مختلف، داشته باشد.

۴- حقوق شهروندی در فضای سایبری در پرتو میراث مشترک بشریت

در حقوق بین‌الملل سنتی اعماق دریاها، قطب جنوب و فضای ماورای جو میراث مشترک نامیده می‌شود و با توجه به تحولات صورت‌گرفته در روابط بین‌المللی بعضی فضای مجازی را میراث مشترک بشریت می‌دانند و فضای سایبر را وسیع و دارای منابع غنی مشترکات می‌دانند که همچون فضای ماورای جو قابل ملی سازی نیست و برخی معتقدند که نظام حقوقی قطب جنوب مبنی بر استفاده صلح‌آمیز و آزادی تحقیقات علمی بر فضای مجازی حاکم شود و عرصه‌ای برای نزاع‌های بین‌المللی فراهم نگردد، هرچند که این فضا قابلیت عرصه درگیری‌های اطلاعاتی را داشته، ولی با اعمال این نظام حقوقی از طریق بلوکه کردن نرم‌افزارهای پیشرفته که فرصت سوء استفاده برای حملات الکترونیکی را فراهم می‌سازد، می‌توان جلوی تنش‌های بین‌المللی و جنگ را در این فضا گرفت.

از یکسو مقایسه فضای مجازی با دریای آزاد ضمن این‌که سیر در فضای مجازی را آزاد می‌داند از جهت این‌که اقدامات متخلفانه در این فضا مثل دریای آزاد مورد توافقات بین‌المللی قرار نگرفته و صلاحیت جهانی در خصوص جرائم بین‌المللی در این حوزه شناسایی نشده آسودگی خاطر در این فضا وجود ندارد و مقایسه با مقررات بین‌المللی سنتی حاکم بر میراث مشترک اعم از مقررات حاکم بر فضا و اعماق دریاها و... نمی‌تواند پاسخگو باشد. از سوی دیگر فضای سایبر فضایی نیست که کشورها بتوانند حاکمیت ملی خود را به طور قانونی اعمال نمایند، هرچند اکثراً نسبت به اطلاعاتی که از کابل‌های موجود در خاک آن‌ها می‌گذرد، به صورت دوفاکتو حاکمیت خود را ممکن است اعمال نمایند (۱۵). واقعیت دنیای کنونی بر این است که کشورها با وجود این‌که فضای مجازی به ناحیه جغرافیای آن‌ها تعلق ندارد، سعی دارند که در تدوین مقررات بین‌المللی در این حوزه به حاکمیت ملی آن‌ها توجه شود. تا زمانی که مقررات بین‌المللی جامعی در این فضا حاکم نشود، صرفاً از طریق حاکمیت ملی باید اقدام نمود، اما با میراث مشترک دانستن این فضا می‌توان ضمن توجه به شرایط خاص فضای سایبری،

مقررات حاکم بر آن را با بهره‌گیری از مقررات سنتی حاکم بر میراث مشترک بشریت تنظیم و اعمال نمود. در عین حال ماهیت حقوقی فضای سایبری اقتضا می‌نماید که بحث مسؤلیت بین‌المللی دولت در این فضا بیشتر مورد توجه قرار گیرد و به این طریق رفتار موجودیت‌های دولتی یا قابل انتساب به دولت که می‌تواند در این فضا ناقض یک تعهد بین‌المللی لازم‌الاجرا باشد، بدون واکنش نخواهد ماند.

واکاوی مقررات فضای سایبر و خلأهای قانونی و چالش‌های موجود و راه‌کارهای رفع آن

در جامعه انسانی پدیده‌های فردی و اجتماعی تحت قاعده و نظم قرار می‌گیرند. این ویژگی زیست انسانی است. بشر همواره به دنبال پیشرفت و توسعه می‌باشد. زیست انسانی می‌تواند دست کم جولانگاه دو نیروی فناوری و حقوق باشد. از یک طرف انسان فناوری را برای تسهیل و تسریع امور خود به کار می‌گیرد؛ از سوی دیگر، برای تعدیل و تنظیم کاربست این فناوری از نیروی حقوق کمک می‌طلبد. حقوق به مثابه یک دانش، از جمله ضرورت وضع قواعد و الگوی مناسب را پیشنهاد می‌نماید. بر این اساس قانونگذار به نظم‌دهی پدیده‌های نوین و رفتار کاربران می‌پردازد. از این رو منصرف از ویژگی و نوع پدیده‌ها، زیست انسانی شاهد وجود نظام حقوقی است. نظام حقوقی مجموعه‌ای از نهادها، مقررات و ساز و کارهاست. فضای سایبری نیز تابع یک نظام حقوقی است که بخشی از آن می‌تواند مشترک با نظام حقوقی مربوط به دیگر پدیده‌ها باشد و بخشی از آن می‌تواند به طور مشخص خاص فضای سایبری باشد.

صیانت از حقوق شهروندی وظیفه نهادهای تقنینی، قضایی و اجرایی است. در بستر فضای سایبری این حقوق قابل اعمال می‌باشند. در این رابطه، از جمله می‌توان به حق بر آزادی بیان، حق بر آزادی مذهب و باورهای مذهبی، حق بر حریم خصوصی، حق بر توسعه، حق بر مشارکت در زیست‌فرهنگی، حق بر صلح و حق بر مشارکت در سرنوشت سیاسی و امثال آن اشاره کرد که در این قسمت تلاش می‌شود با توجه به موارد مذکور در مباحث پیشین، وضعیت ارگان‌های متولی در ایران در وضع قوانین و مقررات و خلأهای قانونی بررسی شود.

در ایران با وضع قوانین و مصوبه‌های نهادهای مرتبط برای رفع مشکلات فضای سایبری تدابیری در نظر گرفته شده است، البته می‌توان گفت اثربخشی قوانین و مقررات وضع شده صرفاً در حوزه داخلی می‌باشد. در ایران ارائه‌کنندگان خدمات اینترنتی بخش خصوصی است و در

صورت نقض حقوق شهروندی دولت باید برای صیانت از حقوق شهروندان در فضای مجازی به وظیفه خود عمل کند، اگرچه نقض این حقوق موجب مسؤولیت حقیقی دولت و حتی ارائه‌کنندگان خدمات اینترنتی نیست، چون نقض این حقوق نتیجه فعل شخص ثالث است. از این رو به مسؤولیت آنان در قالب مسؤولیت اعتباری رسیدگی می‌شود، هرچند شاید از لحاظ فنی امکان نظارت ارائه‌کنندگان خدمات اینترنتی و دولت به اقدامات کلیه کاربران وجود نداشته باشد و این مسأله فضای مجازی را یک محیط خطرزا مبدل می‌کند، اما ارائه‌کنندگان اینترنتی مسؤولیت عاریتی و نیابتی دارند و با علم به خطرات موجود در فضای سایبر به عقد قرارداد با دولت و ارائه خدمات مبادرت می‌نمایند و متعهد می‌شوند که خدمات خود را در فضایی امن ارائه نمایند. از این رو ارائه‌کنندگان خدمات اینترنتی از طریق اتخاذ تدابیر پیشگیرانه فنی سعی در ادای تکلیف خود می‌نمایند (۲۶).

حق حریم شخص که در قوانین بین‌المللی حقوق بشر بر آن تأکید ورزیده شده، در اصول متعدد قانون اساسی جمهوری اسلامی به آن توجه شده، از جمله در اصل ۲۵ قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران مقرر گردیده که «بازرسی، نرساندن نامه‌ها، ضبط و فاش کردن مکالمات تلفنی، افشای مخابرات تلگرافی و تلکس، سانسور، عدم مخابره و نرساندن آن‌ها استراق سمع و هر گونه تجسس ممنوع است مگر به حکم قانون» و در قانون مجازات اسلامی در بخش جرائم رایانه‌ای ماده ۹۵۲ مبحث شنود غیر مجاز، این حق شهروندی لحاظ شده و در فصل دوم مبحث جعل رایانه‌ای، فصل سوم سرقت و کلاهبرداری و فصل پنجم هتک حیثیت و نشر اکاذیب سایر حقوق شهروندی را نیز مد نظر قرار داده و برای متعرضین به این حقوق مجازات در نظر گرفته است.

در قانون تجارت الکترونیکی باب جرائم و مجازات در مادتين ۶۷ و ۶۸ نیز کلاهبرداری و جعل از طریق فضای سایبری مشمول مجازات شده است، اما آنچه در این قانون برای خرید و فروش به آن اشاره شده، کالا و خدمات است، در حالی که فروش حیات و وحش از دید قانونگذار مغفول مانده است.

در بعد حق بر توسعه، کمیسیون تنظیم مقررات و ارتباطات رادیویی در جلسه شماره ۱۵۶ تاریخ ۱۳۹۱/۱۱/۸ نسبت به تصویب «دستورالعمل اجرایی ارائه خدمات عمومی اجباری ارتباطات و فناوری اطلاعات» با هدف توسعه، ترویج و ایجاد ارتباطات فناوری اطلاعات در

کشور و تأمین شبکه و زیرساخت‌های مورد نیاز آن، جهت دسترسی آحاد مردم به خدمات پایه ذی‌ربط، تحقق پروژه‌های خدمات عمومی اجباری ارتباطات و فناوری اطلاعات (USO) مندرج در پروانه اپراتورها و امکان مشارکت اقتصادی تمامی بخش‌ها در پروژه‌های مذکور از طریق تشویق سرمایه‌گذاری و توسعه فناوریانه در زیرساخت‌ها، شبکه‌ها و خدمات ارتباطات و فناوری اطلاعات، تسهیل و دسترسی آحاد شهروندان به خدمات ارتباطی در نقاط روستایی، دورافتاده و محروم را تصویب نمود و سرویس‌های الزامی ارتباطی و فناوری اطلاعات را برای تأمین رفاه مردم مناطق دورافتاده برشمرد و اپراتور را موظف به ارائه سرویس‌های ارتباطی و فناوری اطلاعات شبانه‌روزی و بی‌وقفه نموده است و در ماده ۱۵ این مصوبه تعهدات اپراتور مبنی بر رعایت محرمانگی و رازداری، رعایت مفاد قراردادهای سطح سرویس و قراردادهای مشترکین و لزوم پاسخگویی در این موارد ذکر گردیده است و برای صیانت از حقوق شهروندی، سازمان تنظیم مقررات و ارتباطات رادیویی ملزم به نظارت بر ارائه خدمات عمومی اجباری ارتباطات و فناوری اطلاعات (USO) توسط اپراتور می‌باشد و می‌بایست به منظور نظارت و اطمینان از صحت فعالیت‌های اپراتور و اطمینان از سرویس‌دهی مستمر، باکیفیت و متناسب با شاخص‌های ارتباطی مصوب علاوه بر نظارت مستقیم و حضوری سیستم نظارت بر خط و پیوسته راه‌اندازی نماید.

در راستای آموزش نیز کمیسیون تنظیم مقررات ارتباطات رادیویی مصوبه‌ای را با عنوان «ضوابط صیانت از کودکان و نوجوانان در خدمات تلفن همراه باند پهن» را در مصوبه شماره ۲ جلسه شماره ۲۰۳ تاریخ ۱۳۹۳/۹/۲ به تصویب رساند و در ماده ۱ اپراتور را موظف به ارائه بسته آموزشی به منظور استفاده و بهره‌برداری صحیح از فرصت‌ها و مقابله با تهدیدها دانسته و اپراتور را ملزم به آموزش و اطلاع‌رسانی در خصوص شیوه‌های حفظ حریم خصوصی و حفاظت از داده‌ها نموده است.

به موجب ماده ۳۲ جرائم رایانه‌ای ارائه‌دهندگان خدمات موظفانند داده‌های ترافیک را حداقل تا ۶ ماه پس از ایجاد و اطلاعات کاربران را نیز ۶ ماه پس از خاتمه اشتراک حفظ کنند و این تکلیف برای ارائه‌دهندگان خدمات میزبانی نیز در ماده ۳۳ جرائم رایانه‌ای در نظر گرفته شده، هرچند مجازاتی در قانون برای عدم رعایت این قانون ذکر نشده است و ماده ۳۵ قانون مذکور استنکاف از دستور مقام قضایی و خودداری از ارائه اطلاعات موجب اعمال مجازات

مقرر در ماده ۳۴ این قانون می‌گردد، اگرچه حفظ داده‌ها و مشخصات مشترکین می‌تواند به شناسایی ناقضین فضای سایبری کمک کند، اما با وجود این تدابیر باز شگردهای نوین برای حمله در فضای سایبر وجود دارد. بنابراین تا متخصصین امنیت شبکه راه‌کارهای پیشگیری را ارائه نداده باشند، مسؤولیتی از این باب متوجه ارائه‌کنندگان خدمات اینترنتی نیست (۲۶).

در منشور حقوق شهروندی جمهوری اسلامی ایران حقوق انسانی شهروندان تا حدی لحاظ گردیده و به حق بر توسعه نیز در مادتين ۳۴ و ۳۵ این منشور تأکید شده است. در ماده ۳۴ برخورداری از مزایای دولت الکترونیک و تجارت الکترونیک، فرصت‌های آموزشی و توانمندسازی کاربران به صورت غیر تبعیض‌آمیز را از حقوق شهروندان می‌داند و در ماده ۳۵ بیان می‌دارد که حق شهروندان است که از امنیت سایبری و فناوری‌های ارتباطی و اطلاع‌رسانی، حفاظت از داده‌های شخصی و حریم خصوصی برخوردار باشند، هرچند در منشور ضمانت اجرای مشخصی برای نادیده‌گرفتن این تعهدات و نقض حقوق شهروندی ذکر نشده است، اما در برخی از قوانین عادی، مثل قانون مجازات اسلامی، ضمانت اجرای نسبی پیش‌بینی شده است. با این حال اصل توسعه پایدار و حق بر محیط زیست سالم توسط متولیان فضای سایبری مورد توجه قرار نگرفته و خلأهای قانونی در این زمینه احساس می‌گردد.

با وصف مطالب در مباحث پیشین، باید گفت فضای سایبری یک شمشیر دو لبه هست که هم می‌تواند موجب رشد اقتصادی و توسعه دموکراسی و نهادینه‌شدن مردم‌سالاری گردد و هم در این بردار آزادی و دموکراسی حقوق شهروندان به شدت در معرض خطر قرار دارد. در مواجهه با این فضای مجازی دوسوگرا، رگولاتورها می‌بایست با هوشیاری و محافظت از اطلاعات دولتی و زیرساخت‌های حیاتی به بررسی راه‌های قانونی برای مقابله با تهاجم و محدودکردن خطرات ذاتی این فضا، صلح، ثبات و امنیت را برای کاربران فضای سایبری مهیا سازند و صرفاً کنترل دولت بر فضای مجازی نمی‌تواند نقش‌آفرین باشد، چراکه این امر خود حقوق شهروندی را در بعد آزادی ارتباطات محدود می‌سازد و بدیهی است با توجه به درهم‌شکستن مرزهای جغرافیای فیزیکی دولت‌ها می‌بایست بیشتر از طریق همکاری با یکدیگر و از طریق سازمان‌های بین‌المللی به این امر مبادرت نمایند و با بهره‌مندی از قواعد بین‌المللی به وضع مقررات و سازمان‌دهی فعالیت‌های فضای مجازی بپردازد.

با توجه به فضای فراگیر سایبری مباحث حقوق بشری نظیر کرامت انسانی، آزادی بیان، تبادل آزاد اطلاعات، حفظ حریم خصوصی و مالکیت معنوی، متفاوت از دنیای سنتی و محیط فیزیکی می‌باشد که قواعد وضع شده توسط یک کشور بر افراد یک کشور تأثیرگذار بوده و از این منظر نمی‌توان معیارهای سنتی را در این فضا اعمال نمود. در فضای سایبر و توسعه جریان آزاد اطلاعات بین تبعه کشورهای مختلف تناقضات قانونی در حوزه حقوق اساسی افراد و صلاحیت دادگاه‌ها بیشتر شده و در این بین حقوق شهروندان مورد تضییع واقع می‌شود و تنها با تعاملات بیشتر برای وضع قواعد حاکم در این عرصه و هماهنگ‌سازی قوانین اساسی کشورها مطابق با اصول مشترک در حقوق اساسی بشر است که می‌توان از حقوق شهروندان صیانت به عمل آورد.

نتیجه‌گیری

بی‌شک پیشرفت فناوری‌های ارتباطی، حملات سایبری و تهدیدهای موجود در این فضا منافع ملی و اقتصادی همه دولت‌ها را به خطر می‌اندازد و جامعه بین‌المللی باید هوشیار باشد که در صورت استفاده نادرست و غیر قانونی از فضای مجازی، تهدیدهای موجود در این فضا، مزایای این فضا را تحت تأثیر قرار می‌دهد. از این رو تلاش جامعه بین‌المللی بر این است که با موضوعه شدن حقوق بین‌الملل بشر در فضای مجازی با بحران‌سازهای این عرصه مقابله و به نگرانی‌های موجود خاتمه بخشند و به همین منظور نقش و جایگاه دولت‌ها، هر یک از نهادهای مرتبط سازمان‌های بین‌المللی دولتی و غیر دولتی، شرکت‌های فراملی و نهادهای ملی و حتی شرکت‌های خصوصی و سازمان‌های مردم‌نهاد در این عرصه چه از طریق اقدامات پیشگیرانه و چه از طریق اقدامات واکنشی و دفاع دسته جمعی از اهمیت ویژه برخوردار می‌باشد، چراکه فضای سایبر همان‌گونه که عامل ترویج و توسعه حقوق بشر است، از سوی دیگر می‌تواند موجب نقض فاحش حقوق بشر نیز شود.

با ظهور و رشد فزاینده فضای سایبری، حاکمیت، رگولاتورها، محققان و دیگر کنشگران عرصه ارتباطات در تلاش برای ساماندهی این عرصه و تبیین قواعد و هنجارهای این حوزه برآمدند تا ضمن تنظیم رفتار کاربران بتوانند زمینه را برای تحقق حقوق بشر و شهروندی، به ویژه نسل سوم حقوق بشر، فراهم سازند. با توجه به این‌که در فضای مجازی، نقض حقوق بشر و مشخصاً نسل سوم، می‌تواند شهروندان جامعه جهانی را تحت تأثیر قرار دهد، بایسته است که

نهادهای بین‌المللی ذی‌ربط با اتخاذ تدابیر حقوقی و فنی مناسب نهادهای ملی را مخاطب قرار داده و بدین ترتیب زمینه را برای نظارت بر فضای سایبری و نقش آن در تحقق نسل سوم حقوق بشر فراهم نمایند. نهادهای ملی می‌توانند از طریق توسعه همکاری‌های تحقیقاتی و آموزشی با یکدیگر مطابق با معیارهای بین‌المللی و استانداردهای جامعه اطلاعاتی با اعلام حقوق و تکالیف شهروندان، راه‌حلهایی را برای موارد تعارض پیش‌بینی کنند تا هم شهروندان دچار مشکل نشوند و هم مسئولیت بین‌المللی متوجه دولت‌ها نگردد و با حضور فعال در سازمان‌های بین‌المللی و منطقه‌ای به خصوص اتحادیه بین‌المللی مخابرات (ITU)، تصویب کنوانسیون‌های مربوط یا پیوستن به کنوانسیون‌های موجود موجب توسعه فاوا (فناوری اطلاعات و ارتباطات) شده و اجرای حقوق شهروندان در این حوزه را تضمین نمایند و بدیهی است که باید سیاست‌های مذاکره و گفتگو تقویت گردد و با وضع قوانین روزآمد و کارآمد از فضای سایبر برای ترویج و توسعه نسل سوم حقوق بشر و صیانت از حقوق شهروندی استفاده گردد.

در قوانین داخلی و مقررات بین‌المللی لازم است ساز و کارهای نظارتی و سیاست‌های پیشینی و پسینی در راستای صیانت از حقوق شهروندی در فضای سایبری لحاظ گردد، چراکه قوانین پیشگیرانه حوزه ارتباطی و فناوری اطلاعات و تنظیم قوانین و مقررات بهتر فضای مجازی دوسوگرا می‌تواند تأثیر به‌سزایی در عملکرد کاربران این فضا داشته و فضای امنی را برای فعالیت شهروندان بسازد. از طرف دیگر سیاست جزایی برای متجاوزان به این حقوق و برخورد با متخلفین و مجرمین هم ضمانت اجرایی مؤثر در صورت نقض حقوق شهروندی می‌باشد.

باید معیارها و قواعد جدیدی برای حمایت از کرامت انسانی و صیانت از حقوق شهروندی در فضای سایبر وضع گردد. قواعدی که بتواند پاسخگوی امنیت جمعی در این فضا گردد و حقوق شهروندان از قبیل حفظ حریم خصوصی افراد، حقوق کودک، حق بر صلح و... در فضای سایبر به مخاطره نیفتد. تفاوت‌های زیادی بین سیستم‌های حکومتی و نظام‌های حقوقی راجع به مفهوم حقوق و آزادی اشخاص، گستره و شیوه‌های اولویت‌بندی آن‌ها وجود دارد و برای تضمین حقوق و آزادی‌های افراد لازم است همکاری‌های لازم بین نقش‌آفرینان عرصه بین‌المللی برای وضع قواعد کارآمد صورت گیرد. قواعدی که پاسخگوی نیازهای اساسی بشر امروز باشد و صلح و امنیت در فضای جامعه امروز را تأمین نماید.

References

1. Ottis R, Lorents P. Cyberspace: Definition and Implications. International Conference on Information Warfare and Security [Internet]. United States of America: Black Hat Europe Briefings Announcements; 2012. Available at: <http://www.search.proquest.com/openview/11c3f4f3a7ca044eeb3a18a4929dc5ff/1?pq-origsite=gscholar&cbl=396500>.
2. Ameli SR, Hassani H. Double Effects of Harms and Anomalies of Cyberspace: Comparative Study of International Policymaking. Institute for Cultural and Social Studies 2012; 3(17): 35-50.
3. Fenz S. Cyberspace Security: A definition and a description of remaining problems [Internet]. United States of America: Arm Security Manifesto; 2005. Available at: http://www.univie.ac.at/frisch/isegov/aushaengUniWien/CyberpaceSecurity_Fenz.pdf.
4. Afzali R. Explanation of changes of concept of border in virtual political space. Human Geography Studies 2013; 4(83): 60-76.
5. Rousseau JJ. Social Contract. Translated by Kalantarian M. Tehran: Agah Press; 2000.
6. Tavakoli F. Citizenship Identity: Rights and Obligations. Journal of Thought and Research 1999; 4(44): 75-83.
7. Anvari H. Modern Dictionary of Persian Language (Sokhan). Tehran: Sokhan Press; 2004.
8. Sadri Afshar GH. Contemporary Persian Dictionary. Tehran: Kalameh Press; 1998.
9. Aqa Bakhshi A, Afshari M. Dictionary Political Sciences. Tehran: Chapar Press; 2004.
10. Rostami T. Citizenship Rights and Legitimate Freedoms. Journal Islamic Jurisprudence and Foundations of Law 2013; 4(1): 205-220.
11. Sadeq Manish J. Criminal Politics of Iranian Legislator in the Code of Respect to the Legitimate Freedoms and Protection of Citizenship Rights. Legal Journal of Dadgostar 2010; 7(62): 55-73.
12. Piran P. Citizenship from Rights to Responsibility. Journal of Nameh 2006; 5(53): 112-132.

13. Baqeri A. Comparative study of right and obligation from the point of view of Islamic law and positive law. *Journal of Politics and Law* 2010; 3(28): 58-78.
14. Abbasi B. Human Rights and Fundamental Freedoms. *Journal of Dadgostar* 2016; 2(1): 36-43.
15. Ziaei Y. Philosophical discourse of international human rights in cyberspace. Tehran: *Studies Quarterly Journal of the Protection of Women's Rights*; 2015. Available at: <http://www.hoghough85.blogfa.com/post-2688>.
16. Statement of Principles, Building the Information Society: A Global Challenge for the New Millennium. Available at: <http://www.itu.int/net/wsis/docs/geneva/official/dop-fr.html>.
17. Maqami A. National institutions of human rights. *Journal of Andishmandan Huquq* 2013; 2(6): 59-66.
18. Westby R, Barletta J. Rights and Responsibilities in Cyberspace Balancing the Need for Security and Liberty [Internet]. United Kingdom: Global Commission Introduces Six Critical Norms towards Cyber Stability; 2010. Available at: http://www.eastwest.ngo/sites/default/files/ideas-files/Rights_and_Responsibilities_Web.pdf.
19. Jalali Farahani AH. *Convention of Cyberspace Crimes and Additional Protocol*. Tehran: Khorsandi Press; 2016.
20. Washington DC. White House. *Assuring a Trusted and Resilient Information and Communications Infrastructure*. United States of America: *Cyberspace Policy Review*; 2009.
21. Firuzi M. *Right to Environment*. Tehran: *Jahad-e Daneshqahi Press*; 2005.
22. Mohiuddin Z. *A Situational Analysis and Way Forward*. Pakistan: *Cyber Laws in Pakistan*; 2006. Available at: <http://www.supremecourt.gov.pk/ijc/articles/5/10.pdf>.
23. Citron DK. *Cyber civil rights*. United States of America: *Boston University Law Review*; 2009. Vol.89. Available at: <http://www.bu.edu/law/journals-archive/bulr/volume89n1/documents/citron.pdf>.
24. Trudel P. *L'exercice de la liberté d'expression dans le cyberspace: le défi d'assurer l'application effective des droits proclamés*. France:

Documentaliste-Sciences de l'Information; 2002. Available at: http://www.portal.unesco.org/ci/en/file_download.php/63b7fa3087cab24c2b9f5d9f77611Pierre+Trudel.pdf.

25. Lavenue JJ. Cyberspace et droit international : pour un nouveau jus communicationis. *Revue de la recherche juridique, droit prospectif* 1996; 21(66): 811-844. Available at: http://droit.univ-lille2.fr/fileadmin/user_upload/enseignants/lavenue/cyberart.pdf catalogue.sciencespo.fr/ark:/46513/s0000196152

26. Fazli M. Criminal liability in cyberspace. Tehran: Khorsandi Press; 2012.

27. Ansari B. Mass communication rights. Tehran: SAMT; 2008.

28. Bastani B. Computer and internet crimes. Tehran: Behnami Press; 2014.

29. Parvizi R. Prosecution of computer crimes. Tehran: Jame Jam Press; 2005.

30. Georgy M. Cyber Crimes: A Guide for Developing Countries. Translated by Akbari M. Tehran: NAJA; 2010.

31. Zandi MR. Introductory studies of cyber crimes. Tehran: Jangal Press; 2010.

32. Rajabi A. Violation of Privacy in cyberspace. Tehran: Arman-e Roshd; 2012.

33. Klapham A. Short introduction to human rights. Translated by Aqaei Khuzani M. Tehran: Tehran University Press; 2007.

34. United Nations, Constitutional law of UN. Translated by Ithari Kasmaei A. Tehran: UN Press at Tehran; 2005.

35. Sudmandi A. Implications of Right of freedom of expression in international system of human rights. *Journal of Legal Studies* 2016; 8(2): 59-80.

36. Motamednezhad R. Global communication rights. Tehran: Media Press; 2016.

37. Qajar Quyunlu S. Introduction to cyber law. Tehran: Mizan Press; 2011.

38. Wallace R. Public International Law. Translated by Zamani Q, Bahramlu M. Tehran: Nashr-e Danish; 2003.

39. Ulrch S. Legal Aspects of Computer Related Crime in the Information Society. United States of America: University of Wurzburg; 1998.
40. WIPO Symposium on the International Protection of Geographic Indications in the Worldwide Context. Geneva: United States of America; 1999.
41. WIPO Intellectual Property Handbook Genera. United States of America: Intellectual Property Reading Material; 2001.
42. Symonds M. The World in 2000. London: The Electronic Groop; 2001.
43. Garner AB. Black's law. USA: Thomson West; 2002.
44. Lipton J. Celebrity in Cyberspace: A Personality Rights Paradigms Personal Domain Name Disputes. Washingto: 65 Wash. & Lee L.Rev; 2008.
45. Kesmodel D. The Domain Game: How People Get Rich from Internet Domain Names. United States of America: David Kesmodel; 2010.
46. Jason M. Rhodes Last Call for Eybersquaterrers? The Anticybersquatting Consumer Protection Act. Syracuse Law and Technology Journal 2003; 6(2): 29-36. Available at: <http://www.law.Syr.edu/students/publications/sst/r/frameset/archive/arcest-htm>.
47. Rasn D. The Geography of Cyberspace Directory, What is Cyberspace? United States of America: The Geography of Cyberspace Directory; 2005. p.1. Available at: <http://www.geography.org/whatcyberspace>.
48. Musgrave TD. Self-determination and international minorities. United Kingdom: Oxford University Press; 2003.
49. Sengupta A. Reflections on the Right to Development. New Delhi: Sage Publication; 2005.
50. Hodgson D. Individual Duty Human Rights Discourse, England. Burlington, VT: Ashgate; 2003.